

ňuje ani jedna složka jména (*Naomi Campbell*; *Meryl Streep*; *Dee Dee Bridgewater*). Již bylo registrováno, že nepřechylování a z něj vyplývající nesklonování ženských příjmení může způsobit nesklonování sousedícího příjmení mužského: *film se Sandrou Bullock a Keanu Reeves*.

Zaslíbenou zemí nesklonování je reklama. Dříve bylo obvyklé, že firemní název (značka), tzn. vlastní jméno v prvním pádě, následoval až po obecném jméně – jazykověda tomu říká „nominativní jmenovací“: *v obchodním domě Kotva*. Dnes se vedle této struktury prosazují dvě struktury konkurenční. Zaprvé se obecné jméno vynechává, avšak firemní název se chová, jako by tam bylo: *zůstává neměnný, vždy v prvním pádě: od Schwarzkopf: s Winterthur; v Kika*. Zadruhé se čím dál častěji užívá opačného pořadí, tj. firemní název se objevuje před obecným jménem: *v Albert hypermarketech; u Allianz pojišťovny*. Z hlediska informační výstavby výpovědi je to přitom vlastně nelogické, protože důraz je v češtině na tom slově, které stojí na konci spojení. Tento model se pak přenáší ze spojení firemního názvu se jménem označujícím druh objektu (*hypermarket, pojišťovna*) na spojení značky s jinými jmény: *nabídka Škoda náhradních dílů; v Český Telecom extralize* apod. Mluvnicky se můžeme setkat s obráceným *Albert hypermarket letádem*. Oba zmíněné inovační postupy se kombinují v případech jako *přednosti Sconta nábytek* (tedy nikoli *přednosti nábytku Sconta, přednosti Sconta*, ba ani *přednosti Sconta nábytku* či *přednosti Sconta*). Jak se lze přesvědčit na uvedených příkladech, při používání těchto typů syntagmat (skladebních dvojic) vzrůstá počet jmen v prvním pádě a spolu s tím i počet slov, jejichž vztah k sousedním slovům není naznačen koncovkou.

Takový nenaznačený vztah může pochopitelně zůstat nejasný. Ilustrativní je tu jeden autentický příklad s hořkou pointou. Nad myčkami aut u čerpacích stanic firmy Esso před časem velkého nafukovacího rygra doprovázel nápis *TYGR MYČKA*. V „normální“ češtině by spojení *TYGR MYČKA* mělo označovat tygra, který se jmenuje Myčka, avšak ve jmenovaném případě to bylo spíš naopak: spojení označovalo myčku a bylo z něj zřejmé, že ona myčka má nějaký vztah k rygrovi. Jenže nebylo jasné jaký: individuálně přivlastňovací („rygrova myčka“), druhově přivlastňovací („rygří myčka“), lokalizační („myčka u rygra“), nebo nějaký jiný? Hořká

pointa spočívá v tom, že tento nápis nad myčkami aut byl po nějaké době vystřídán nápisem *TIGER WASH*. Snad si zodpovědní manažeré řekli, že lepší než vyjadřovat se českými slovy skladebně spojenými po anglickém vzoru bude opustit češtinu úplně.

Tvoření analogických syntagmat není omezeno na sousloví s anglickými složkami (*call centrum*) a spojení s firemními názvy (*přednosti Sconta nábytek*). Jazykový vývoj dospěl už i k tomu, že se z něj stal model, podle něhož jsou tvořena spojení i z domácích či dříve adaptovaných výrazů. Tento model se uplatňuje např. u názvů uměleckých děl – přinejmenším některá takováto slovní spojení vznikají v češtině jako výsledky otrockých překladů (*Vagina Monology*) –, dále u názvů akcí, výrobků amnj., o čemž svědčí následující příklady. Pražané v důchodovém věku jezdí hromadnou dopravou na *senior bus* a policisté je instruují o bezpečnosti v rámci *senior akademie*. Gamblerů utrácení peníze v *herní barech*. Na pultech prodejen potravin lze nalézt *sušené proslazené Ananas plátky* a také *ostružiny džem* a *broskve džem* (na týchž výrobcích bylo uvedeno i slovenské označení *černicový džem, broskvový džem*). Restaurace lákají návštěvníky na to, aby přišli *slavit Kachní játra den*: snad ještě mnozí uživatelé jazyka, kteří se s takovým spojením setkali, na ně nejprve aplikují strukturu „slavit – koho, co – jak dlouho“ a teprve pak si uvědomí, že je obvyklejší *slavit (vyznamenný) den než slavit játra*.

Notorický je příklad *Zlaté Esíčka*. U názvů výrobků je dnes v oficiálních textech produkovaných firmami obvyklé, že se v řadě za sebou objevují název firmy, produktové řady a konkrétního typu výrobku, např. *Nestlé Toffo Ledovky* – skloupuje se přitom až poslední slovo v řadě. I výrobce esíček (tj. *Zlaté Esíček*) učinil součástí pojmenování druhu produktu i název produktové řady; skutečnost, že název produktové řady má povahu přidavného jména, ho od toho neodradila. Jak svědčí masivní spontánní odpor proti „chybě v koncovce“ v tomto složeném názvu, běžní uživatelé češtiny nejsou (zatím?) s to interpretovat přidavné jméno před podstatným jménem mimo větný kontext jinak než jako shodný přívlastek.

Bylo by možné namítnout, že reklama a oblast pojmenovávání firem, výrobků a akcí nejsou součástí běžné, přirozené řečové komunikace a že tento rozmach nesklonování zůstává na okraji jazyka. Jenže reklama je dnes všudypřítomná a nelze se jí vyhnout,

děti i dospělí si její slogany citují – zkrátka její role ve veřejném komunikačním prostoru je obrovská. A vzhledem k tomu, že velká část výrazů, které zůstávají v současnosti neskloněny, má charakter vlastních jmen, nelze se tomuto nesklonování ubránit ani při aktivním užívání jazyka – vždyť vlastní jména nemají synonyma. Někteří z nás ještě říkají, že nakupují (nebo naopak nenakupují) *v Kíce*, ale jimi už nesklonování firemních názvů přijali za své a *Kíce* nerozumějí.

Nesklonování je pro mluvčího (a v případě písemné komunikace pro pisatele) výhodné: mluví ví, co má na mysli, nemusí hledat vhodnou koncovku a nemůže se ve volbě koncovky splést. Jeho pohodlí je však vykoupeno zvýšenou námahou posluchače (resp. čtenáře). K tomu, aby posluchač významu sdělení správně porozuměl, by se mu proměnlivé koncovky hodily: podstatné jméno s koncovkou prvního pádu by si interpretoval nejspíš jako podmět, jméno s koncovkou čtvrtého pádu jako předmět zážejný dějem, jméno s koncovkou třetího pádu jako označení toho, komu je děj adresován nebo komu přináší prospěch; z koncovky přídativního jména by poznal, ke kterému podstatnému jménu se vztahuje jako jeho shodný přívlástek... Skládá-li se česká věta z takových jmen, která svým tvarem nesignalizují pád, je pro posluchače (čtenáře) velmi obtížné identifikovat funkce jednotlivých jmen ve výpovědi a vztahy mezi jednotlivými jmény. Nejen ti, kterým záleží na svěbytném charakteru češtiny, nýbrž i ti, jimž záleží na adresátovi (na tom, aby pro něj vnímání textu nebylo zbytečně obtížné), by se proto měli spojením uvedeného typu vyhýbat.

Robert Adam

Pečené brambory na pánvi

Titulní slovní spojení bylo uvedeno v seznamu příloh na jídelním lístku nejmenované pražské restaurace a vzbuzovalo mezi návštěvníky podiv: „Proč ty brambory hostům předávají z trouby na pánvi, místo aby je servírovali normálně na talíři?“ Ve skutečnosti byly brambory na pánvi připravovány (spíš *opékány* nebo *restovány než pečeny*) a servírovány byly na talíři – tedy nic neobvyklého. Jazykové ztvárnění této skutečnosti však neobvyklé bylo a hostům restaurace se není co divit, že v nich vyvolalo nesprávnou představu. Porušeno je tu jedno ze základních obecných pravidel českého slovosledu, totiž že slova, která k sobě syntakticky náležejí, mají stát vedle sebe. Konkrétně byla porušena zásada, že mezi dva větné členy, z nichž jeden na druhém syntakticky závisí, může být vložen pouze takový větný člen, který je závislý na některém z nich. Tím nesprávně vloženým výrazem jsou tu *brambory*; příslušecné určení *na pánvi* je jím odděleno od přídativního jména *pečené*, na němž závisí, třebaže podstatné jméno *brambory* není výrazem závislým na slově *pečené*. Správně by bylo *brambory pečene na pánvi*, případně také *na pánvi pečene brambory*, ale když oddělíme těsně související výrazy *pečené a na pánvi* nadřazeným výrazem *brambory*, čtenáře nutně zmateme. Automaticky se mu totiž v myslí vynoří jiný než zamýšlený slovosledný model, jiná syntaktická konstrukce – konstrukce s vypuštěným přídativním jménem *servírované*. Přispívá k tomu i skutečnost, že ji v tom typu komunikační situace, v němž se nachází, dobře zná: třeba ze spojení *čočková polévka v chlebu*.

To obecné pravidlo, požadující, aby syntakticky související výrazy stály vedle sebe, samozřejmě zdaleka neplatí vždy a všude; český slovosled se řídí i jinými principy, zejména rytmickým (např. příklonné *se* stává na druhém místě ve větě i tehdy, když závisí na slovese umístěném daleko vzadu) a informačním (kontextově zapojené výrazy stávají v nevzrušené písemné komunikaci spíš na začátku věty a výrazy přinášející novou informaci na konci).

Ta konkrétní zásada, která byla porušena v titulním příkladě, se odborně nazývá projektivita a ani ona neplatí v češtině bez výjimky. Výjimky mohou být způsobeny právě činiteli rytmickými a informačními, ty zde však do hry nevstupují. Dalšími výjimkami mohou být jednotlivé výrazy, u nichž se neprojektivní slovosled ustálil jako obvyklý a už nás nepřekvapí. Takovou výjimkou je přídavné jméno *plný*: *plná hlava starosti* je stejně obvyklá jako *hlava plná starostí*, ne-li obvyklejší, a vyjádření *měl ruce plné práce* by dokonce působilo velmi podivně. *Pečený* však takovou ustálenou výjimkou není, a proto může čtenářům způsobovat komplikace při čtení textu a jeho náležité interpretaci.

Uvedme si několik dalších příkladů neprojektivních konstrukcí stejného nebo podobného typu; všechny jsou autentické a pocházejí ze současné češtiny. První je opět z jídelního lístku: *plněné kapsičky drůbežími játry*. Zde nehrozí neporozumění v tom smyslu, že by host očekával něco jiného, než co mu po objednání skutečně přinesou, ale nesprávný (tvůrcem textu nezamýšlený) syntaktický model se při interpretaci na okamžik vynořit může: *kozel zahradníkem*, nebo chcete-li *podceňované mužstvo černým koněm (turnaje)*.

Další příklad pochází z kázání a zní takto: *Ježíš vyléčil posedlého chlapce zlým duchem*. Zde se nezamýšlená interpretace posluchačům přímo nabízí, neboť u slovesa *vyléčit* bývá obvykle řečeno nejen *kdo a koho*, nýbrž i *čím*. Slovosledné ztvárnění tu k mylné interpretaci vede téměř s jistotou, naštěstí posluchačům pomůže jejich mimojazyková znalost: dobře vědí, že Ježíš zlé duchy nepoužívá k léčení, nýbrž je z posedlých osob vyhání.

Uvedené věty mají řadu společných rysů. Jedním z nich je to, že chybně umístěna jsou vždy přídavná jména slovesná (*pečené, plněné, posedlého*); o nich mj. platí, že si ponechávají vazbu svého základového slovesa (např. *pečí na čem, plnit čím*). Právě proto bývají častěji než většina „obyčejných“ (neslovesných) přídavných jmen rozvíjena dalšími výrazy, tj. bývají užívána ve funkci rozvíjících shodných přívlasků. V uvedených větech vždy stačilo přesunout slovesné přídavné jméno za jeho řídicí podstatné jméno (*kapsičky plněné... chlapce posedlého...*), a problém by býval vyřešen. V následující formulaci z vodňanského radničního zpravodaje to však nestačí: *Na stránkách najdete takéž aktuální nabídku nově vydaných publikací muzeem a galerií s vodňanskými tématy*. Příslušné určení původce děje *muzeem a galerií* by správně mělo stát

vedle svého řídicího výrazu *vydaných*, jenže pokud bychom jako v předchozích příkladových větech pouze vyměnili pořadí přídavného a podstatného jména, vypadlo by to takhle: *Na stránkách najdete takéž aktuální nabídku publikací nově vydaných muzeem a galerií s vodňanskými tématy*. A tady by nebylo úplně vyhráno, ve větě je totiž ještě jedna slovosledná chyba: neshodný přívlasek *s vodňanskými tématy* je daleko od svého řídicího podstatného jména *publikací* a vzniká falešná skladební dvojice (*muzeem a*) *galerií s vodňanskými tématy*. Správný slovosled je dvojitý: *...nabídku muzeem a galerií nově vydaných publikací s vodňanskými tématy*, nebo ještě lépe *...nabídku publikací s vodňanskými tématy nově vydaných muzeem a galerií*.

Další příklad pochází z radničního zpravodaje pražského. V jednom z jeho historicky posledních čísel stálo toto sdělení: *Primátor Bohuslav Svoboda též udělil medaile třinácti strážníkům Za záchranu lidského života*. Nebyť toho velkého Z, chápali bychom spojení *za záchranu lidského života* jako příslušné určení udávající důvod toho, proč primátor medaile udělil. Velké Z nám však říká jasně, že *Za záchranu lidského života* je vlastní jméno: název příslušné medaile. Jenže takovýto název nemůže být odtřizen od opěrného výrazu *medaile*, vyjadřujícího druh skutečnosti, která je vlastním jménem pojmenována. Je to stejné, jako kdybychom napsali dejme tomu *Dali jsme si v restauraci oběd U Zástavů*.

Podobný slovosledný galimatyáš se objevil také v dlouhodobém záměru Univerzity Karlovy z roku 2011: univerzita hodlala mj. *...vytvářet podmínky pro možnost využívání elektronických zdrojů členy akademické obce univerzity poskytovaných jinými institucemi*. Když si formulaci přečteme několikrát, pochopíme, že rozvířivý přívlasek *poskytovaných jinými institucemi* se vztahuje k podstatnému jménu *zdrojů*. Není ale dost dobře možné prostě ho za toto jméno přesunout, protože by věta byla stále velmi nepřehledná a obtížně srozumitelná. Řešením tu musí být výraznější přeformulování pomocí vedlejší věty, např. takto: *...vytvářet podmínky pro to, aby členové akademické obce univerzity mohli využívat elektronické zdroje poskytované jinými institucemi*.

Vrátíme-li se k jednoduchým příkladům porušování projektivity, jaké byly uvedeny na začátku této kapitoly, mohlo by se zdát, že jejich množství v poslední době narůstá. Avšak podobných slovosledných přehmatů se hojně dopouštěli autoři veřejných textů už

ve dvacátých letech minulého století. V časopise Naše řeč z té doby o tom najdeme dva články. První pochází z roku 1922 (z čísla 6) a je tak kratičký, že si ho můžeme ocitovat celý:

„Je-li kde na místě v otázkách jazykových vzít do hrsti také kus logiky, je to ve volbě místa jednotlivých slov ve větě. Dnes se hřešívá u nás velmi často tím, že se trhá souvislost slov patřících těsně dohromady; čteme např. o »raněných vojácích v bitvě«, čemuž každý rozumí tak, že se ranění ještě zúčastnili bitvy, ne že byli raněni v bitvě, což spisovatel chtěl říci. Jaké nehoráznosti tak mohou vznikati, viděti ze závěrky zprávy Národních listů o daru, jež chystá pan prezident nevěstě krále Alexandra: „Pan prezident, jak známo, má býti svědkem při svatbě krále Alexandra s ministerským předsedou rumunským Bratianu.“

Rozsáhlejší článkem se Naše řeč k tématu vrátila o dva roky později (v č. 1). Jmenoval se Přirozený pořádek slov a uváděl řadu příkladů z periodika Národní politika, např. tento: *Příčinu tohoto bromadného padání ryb dlužno hledati v změníštné vodě řeky oravských odpadových vodami*. Na závěr si ocitujeme, jak před devadesáti lety redakce Naší řeči takové slohové chyby popisovala a komentovala: „Pravou maníř novinářskou je, že se příslovečné určení přídatného jména (nebo příděti) klade ve větě na místo, kde se nemá oč opřítí, a visí proto mezi ostatními slovy beze smyslu, místo aby se položilo, kam patří podle samé představy, k svému přidavnému jménu (nebo příděti). [...] není-li možno bez újmy plynlosti slohu položití přívlastek i s jeho příslovečným určením před jeho podstatné jméno, co je přirozenějšího, než položití jej, jak se u nás děje odedávna, za ně?“

Robert Adam

K jakému vzoru patří slovesa muset, bydlet, myslet, kvílet, šílet a hanět?

Když se děti anebo cizinci učí o tom, jak se v češtině složená a časuje, pomáhají jim k tomu tzv. vzory. Ty představují běžně se vyskytující, dobře známá slova. Naučíme-li se, jak se složená či časuje určitý vzor, měli bychom víceméně být schopni složenat či časovat jakékoliv slovo, které pod tento vzor spadá. Z obecného hlediska se může tento princip zdát jako bezproblémový. V praxi je však situace složitější. Základní otázkou, kterou bychom si měli položit, je, jakým způsobem vlastně určíme, ke kterým vzorům jednotlivá slova patří.

V řadě případů je situace jasná. Máme-li například podstatné jméno *bručení*, zařadíme ho zcela jistě ke vzoru *stavení*. V jiných případech je situace složitější, anebo dokonce velmi nejasná. Takovými případem mohou být v češtině slovesa *muset*, *bydlet*, *myslet*, *kvílet*, *šílet* a *hanět*. Historicky si totiž čeština vyvinula dvě řady tvarů – jedny, které odpovídají vzoru *prosít* (stov. např. varianty infinitivu *musit*, *bydlit*, *myslit*, *kvílit*, *šilit*, *hanit*), a druhé, které odpovídají vzoru *sázet* (stov. např. 3. osobu množného čísla *musějí*, *bydlějí*, *myslejí*, *kvílejí*, *šilejí*, *hanějí*).

Řekne-li se dvě řady tvarů, mohlo by se zdát, že uvedená slovesa můžeme časovat dvěma zcela odlišnými způsoby. Ve skutečnosti tomu tak však není. Podíváme-li se na slovesa *prosít* a *sázet*, která obě patří do čtvrté třídy, zjistíme, že se mezi sebou liší jen v několika málo tvarech: jde o 3. osobu množného čísla přítomného času oznamovacího způsobu (*oni prosí vs. sázejí*, přičemž u *sázet* navíc podle současné kodifikace může být i podoba *sázt*), rozkazovací způsob (např. *pros vs. sázej*), přechodník přítomný i minulý (např. *prosíc vs. sázejíc*, *vyprosiv vs. vysázev*), příděti činné (např. *prosili vs. sázeli*) a infinitiv (*prosiv vs. sázev*). Pokud chceme zjistit, zda je představa o dvou řadách tvarů u sloves, která nás zde zajímají, v současné češtině skutečně pravdivá, musíme se podívat na to, jakým způsobem se používají právě v těchto uvedených případech.

Jako příklad si zde uvedme kmen Kaluli z Papuy Nové Guiney. Tento kmen v době výzkumu čítal asi 1200 mluvčích, naprosta většina z nich byla negramotná. Kalulané obývají takzvané „dlouhé“ domy. V každém domě (s málo oddělenými místnostmi) většinou žije pohromadě několik rodin. Každodenní život je z principu založen na neustálé komunikaci tváří v tvář. Důležité je, že Kalulané mají představu, že malé děti jazyku vůbec nerozumí, nejsou pro ně komunikačními partnery, a proto na ně vůbec nemluví. Když má Kalulanka dítě, nosí ho všude s sebou a stará se o ně – samotné ho nechává minimálně. Během toho se účastní nejrůznějších sociálních aktivit. Ačkoliv tak na dítě nikdo přímo nemluví, je dítě velmi často vystaveno hovoru ostatních (své matky s někým dalším). Jeho jazykové prostředí tak je poměrně bohaté. Za komunikačního partnera začne být dítě považováno tehdy, když řekne slova *matka* (v kalulštině *no*) a *prsa* (*bo*). Ani pak ale nenásleduje to, co známe z naší společnosti – nastává v podstatě pravý opak. Potom, co dítě vyřkne uvedená slova, začne ho matka jazyk direktivně učit. Matka něco řekne a nutí to dítě opakovat (např. matka řekne: „Či to je? Opakuji to!“ a dítě v ideálním případě odpoví: „Či to je?“). Zároveň matka opravuje veškeré chyby (ve výslovnosti, tvarosloví i ve volbě slov), kterých se dítě dopustí. Výsledkem podle Ochsové a Schieffelinové je, že se dítě naučí jazyk stejně dobře, jako se ho naučíme my.

Co si z toho můžeme odnést? Ochsová s Schieffelinovou tvrdí, že existují dvě základní strategie. První strategií je přizpůsobovat situaci dítěti. To děláme my, když ho doplňujeme a parafrázujeme, komentujeme jeho jednání a užíváme „baby talk“. Druhou strategií je přizpůsobovat dítě situaci. V takovém případě bývá dítě obvykle nuceno opakovat určité věty, má za úkol někomu říct něco, co je v dané situaci náležité, a téma hovoru se odvozuje od okolností, které rodič považuje za důležité.

Shrneme-li výše uvedené, je zjevné, že to, jak na děti mluvíme, není nic univerzálního a že to ani není nutné pro to, aby se děti naučily mluvit. Vše závisí na společenských (resp. kulturních) představách o tom, jak se správně chovat. Máme určité představy o schopnostech dítěte v různých stádiích jeho vývoje a těmito představami se řídíme. Řekněte sami: kdybyste si mysleli, že vám dítě, které samo ještě nemluví, vůbec nic nerozumí, mluvili byste k němu?

Jan Chromý

Tvářičky namažeme sanskrytnem ... a budeme světoví!

V současné době se čeština – tak jako i jiné jazyky globalizující se euroatlantické civilizace – nachází pod výrazným vlivem angličtiny. Nejpatrišší je tento vliv v oblasti slovní zásoby. Projevuje se nejen přímým přejímáním slov, ale i méně nápadnými způsoby, mezi něž patří tzv. neosémantizace: to je proces, při němž výrazy, které už v češtině fungují, nabudou nových významů. Tzv. zrádná slova, tedy slova formálně podobná a téhož původu, jejichž význam je v češtině a angličtině rozdílný, tímto způsobem vymírají. Např. *resort* je podle Nového akademického slovníku cizích slov (NASC) z roku 2005 „obor úřední činnosti; útad“, avšak z anglicizované profesní mluvy pracovníků v oblasti cestovního ruchu se šíří do veřejné komunikace i nesouvisící význam „letovisko“. *Technologie* je podle NASC stále ještě jen „obor zabývající se uplatňováním přírodovědných poznatků při zavádění, zdokonalování a využívání výrobních postupů“ nebo samotný „výrobní postup“, ale v běžném úzu tento výraz (často ve formě množného čísla) pod vlivem angličtiny masivně nahrazuje dříve obvyklý výraz *technika* i ve významech „souhrn výrobních a pracovních prostředků“ a „souhrn strojů, nástrojů a vybavení pro výrobní apod. činnost“. U spousty dalších výrazů jsou takovéto významové posuny zatím nejspíš jen příležitostné. Např. bývalý předseda vlády M. Topolánek v projevu citovaném sdělovacími prostředky řekl, že Evropská unie má na čemsi *vitalní zájem*. *Vitalní* znamená v češtině jednak „plný elánu, temperamentně se projevující“, jednak (v odborném stylu) „souvisějící s životní schopností“, avšak expremiér toto slovo použil po vzoru anglického *vital* ve významu „životně důležitý“. V médiích už jsem zaregistroval i užití spojení *světový pohár* (podle anglického *World Cup*) ve významu „mistrovství světa“, ač v mnoha sportech, např. lyžování, jde o dvě různé soutěže: *světový pohár* obvykle probíhá dlouhodobě, po celou sezónu, kdežto *mistrov-*